

УДК 37.091.4 Сухомлинський: 37.042-056.31:316.647.5

Л. Д. БЕРЕЗІВСЬКА

м. Київ

В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ОСОБЛИВЕ СТАВЛЕННЯ ДО УЧНІВ ІЗ ЗНИЖЕНОЮ ЗДАТНІСТЮ ДО НАВЧАННЯ

У статті розкрито ідеї видатного українського педагога В.О. Сухомлинського стосовно індивідуального підходу до школярів із зниженою здатністю до навчання в контексті нинішнього розуміння толерантності. Визначені вченим принципи і засоби роботи з дітьми із зниженою здатністю до навчання актуалізуються в умовах розбудови особистісно орієнтованої системи навчання в Україні.

Ключові слова: В. О. Сухомлинський, учні із зниженою здатністю до навчання, індивідуальний підхід, толерантність.

Постановка проблеми. Нині поняття «толерантність» набуло поширення в різних сферах суспільного життя України у контексті руху за її демократичний розвиток. Частіше ця дефініція розглядається в політичному й національному вимірах, у руслі етнічних відносин між людьми, рідше – в педагогічному процесі. У перекладі з латині толерантність – це терпимість, поблажливість до когось або чого-небудь [8, 675]. Водночас у Декларації принципів толерантності, прийнятій ще в 1995 р. ООН, толерантність розглядається передусім співзвучно повазі прав людини й означає «не лише терпиме ставлення до соціальної несправедливості, а й відмову від своїх або поступки чужим переконанням». Як зазначається в документі (ст. 1), толерантність – це коли кожний може вільно дотримувати своїх переконань і визнавати таке ж право за іншими; це визнання того, що люди різняться за зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою та цінностями й мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність; це, коли погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим [1].

В умовах радянського дискурсу, коли жив і творив видатний український педагог В. О. Сухомлинський, поняття «толерантність» не популяризувалося. Водночас поняття «індивідуальний підхід», тісно пов'язане з поняттям «індивідуалізація навчання», педагог розробляв у теоретичному і практичному вимірах. Безпосередньо означена проблема стала однією з провідних у спадщині педагога. Василь Олександрович, порушуючи її у багатьох працях («Людина неповторна», 1961; «Духовний світ школяра», 1961; «Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів», 1962;

«Павлівська середня школа», 1969; «Найвідсталіший у класі», 1970; «Розмова з молодим директором школи», 1973 та ін.), доніс до вчительської громади як свої практичні здобутки, так і всього колективу Павлівської школи, водночас виклав власні теоретичні міркування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічна спадщина видатного вченого, що й нині дає відповіді на гострі питання сучасної шкільної практики, з кожним роком набуває дедалі більшої актуальності. Ідеї Василя Олександровича щодо різних аспектів педагогічної теорії і практики продовжують науково осмислювати українські вчені (М. Я. Антоненко, Н. М. Бібік, І. Д. Бех, Л. С. Бондар, Н. П. Дічек, Л. М. Заліток, Н. А. Калініченко, В. Г. Кузь, О. Б. Петренко, Н. С. Побірченко, Л. В. Пироженко, Г. П. Пустовіт, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, Т.В. Філімонова та багато ін.), намагаючись знайти раніше не помічені раціональні зерна або ж акцентувати увагу на вже відомих у руслі інноваційних змін у галузі освіти.

Постановка завдання. Мета нашої статті – розкрити ідеї Василя Олександровича Сухомлинського стосовно індивідуального підходу до школярів із зниженою здатністю до навчання в контексті нинішнього розуміння толерантності.

Виклад основного матеріалу. Проблема розвитку дітей із зниженою здатністю до навчання хвилювала Василя Олександровича із самого початку його педагогічної діяльності. На основі вивчення праць зарубіжних і радянських учених, насамперед учительської практики, він дійшов думки, що «малоздібні учні – це не просто діти із слабкою пам'яттю». Павлівський учитель і директор вивчав спадко-

вість, побут, харчування, духовне життя дітей більш як у двох тисяч сімей. У ході напруженої праці педагог визначив причини наявності таких дітей, а саме хвороба, перенесена в ранньому дитинстві; неправильне виховання чи особливості середовища в ранньому дитинстві [3, 584–590].

Основною причиною відставання дітей у розвитку учений вважав неправильне виховання в ранньому дитинстві, під яким розумів комплекс таких умов: «нездорові, конфліктні відносини в сім'ї, а тим більше алкоголізм батьків»; «обмеженість, надзвичайна вбогість інтелектуального життя сім'ї»; «відсутність повноцінного материнського виховання в перші 2–3 роки життя дитини» [3, 587–588].

Невтомне багаторічне вивчення В. О. Сухомлинським причин неспішності і другорічництва учнів уможливило встановлення однієї з них і, можливо, найважливішої – це поганий стан здоров'я чи якесь захворювання. «...Так зване сповільнене мислення – це в багатьох випадках наслідок загального нездужання організму, нездужання, що його не відчуває й сама дитина», – писав педагог [6, 442]. Виявити такі захворювання та зміцнити дитячий організм як одну з важливих умов підвищення ефективності розумової праці можна лише за тісної взаємодії вчителів, батьків і лікарів. У Павлівській школі діяла система заходів зміцнення здоров'я школярів: на педагогічній раді лікар доповідав про стан здоров'я учнів; за дітьми зі слабким здоров'ям здійснювалося педагогічне спостереження; спільно із сім'єю розроблявся індивідуальний режим праці й відпочинку для цих дітей; для батьків функціонувала батьківська школа, де порушувалися проблеми здоров'я дитини, її розумового та морального розвитку [6, 444–445]. З огляду на це педагогічний колектив Павлівської школи дійшов думки про те, що починати вивчати дитину потрібно з дослідження її здоров'я [4, 126].

Вчасно помітити й виявити учнів із зниженою здатністю до навчання можна лише за допомогою індивідуального підходу, а розпочинати цей процес варто з дошкільного віку. Цінним є досвід роботи в даному напрямі Павлівської середньої школи. Як описував її директор, діти 4–6 років приходили до школи два–три рази на місяць, 6–7 років – щотижня на заняття з учителями. Досвідчені педагоги

під час екскурсій і походів до природи вивчали розум і мислення кожної дитини. «В екскурсіях і походах до природи якраз і вивчаються *індивідуальні особливості мислення дитини*», – наголошував В. О. Сухомлинський [2, 169]. Спостерігаючи за цим процесом, він виявив, що вже у п'яти-шестирічному віці виділяються групи учнів із різними інтересами, «теоретики» і «мрійники». На переконання Василя Олександровича, немає жодної бездарної і нездібної дитини, потрібно вивчати здібності дитини для того, щоб вона навчалася не нижче від своїх можливостей; у кожному класі, поколінні дітей є «талановиті математики, механіки, рослинознавці, пізніше – хіміки, філологи, історики» [2, 170].

Учений, розмірковуючи про відстаючих, або невстигаючих учнів, пояснював їх наявність тим, що «немає *індивідуального підходу* до дітей у найважливішій, найголовнішій сфері шкільного життя – у сфері розумової праці». Він закликав провести порівняння щодо виконання семирічними дітьми фізичної праці, наприклад – запропонувати їм носити воду. Вчитель відразу помітить, що один учень може принести п'ять відер із водою і втомитися, а інший – двадцять і т.д. В. О. Сухомлинський переконливо доводив, що потрібні неоднакові дитячі сили і для розумової праці. Одні учні сприймають матеріал швидко, запам'ятовують його міцно й надовго, а інші – сприймають і запам'ятовують повільно. Для одних учнів успіхом є «п'ятірка», а для інших – і «трійка» велике досягнення. Саме тому вчений наголошував, що «немає абстрактного учня, до якого можна було б прикласти механічно всі закономірності навчання й виховання». Він називав уміння вчителя правильно визначати шляхи розвитку розумових здібностей кожного учня «надзвичайно важливою складовою частиною педагогічної мудрості». На його думку, кожній дитині потрібно допомогти розкрити її сили й можливості, а отже, відчути радість успіху в розумовій праці. «А це означає, що в навчанні має бути *індивідуалізація* – і в змісті розумової праці (в характері завдань), і в часі», – зазначав педагог [7, 436–437].

Невтомні творчі пошуки В. О. Сухомлинського уможливили народження непересічної ідеї про те, що кожна дитина має певні здібності, «що немає дітей нездібних, бездар-

них, лінивих» [4, 34]. У праці «Павлиська середня школа» він навів приклад про одного учня Олексія, учасника літературного гуртка, що його організував і вів Василь Олександрович. Олексій виявив здібності до написання віршів й водночас не встигав з рідної мови. Це дуже дивувало педагога, як і той факт, що в деяких учителів учні не вчать уроки, одержують двійки тощо.

На основі власних спостережень, набутого досвіду педагог дійшов думки, що вивчення кожної дитини має бути всебічним і багатограним: кожна дитина повинна відчувати на собі вплив багатьох учителів; кожний учитель має знати середовище, в якому формувалася до школи й формується у процесі навчання особистість дитини; особливості її мислення, навколишнього середовища, розумової праці, індивідуальні риси характеру, її сили, здібності, інтереси, труднощі, радощі і прикрощі. «Свій обов'язок наш колектив вбачає в тому, щоб усе, що стосується кожної дитини, – її мислення, емоції, задатки, здібності, інтереси, нахили, захоплення, знали всі педагоги», – наголошував В. О. Сухомлинський [4, 56].

Велику роль у навчанні малоздібних дітей відіграла створена в Павлиській школі *психологічна комісія* з досвідчених учителів і лікаря, яка готувала заняття психологічного семінару для всього вчительського колективу. Систематично порушувалася на семінарах і проблема про відхилення в розумовому розвитку дитини. Василь Олександрович, описуючи приклад про Валентина В., який лише завдяки «турботливому, вдумливому підходу психологів» закінчив 8 класів, назвав напрями роботи психологічної комісії з такими учнями: давати їм *індивідуальні завдання*, розраховані на наявні в них можливості; продовжуючи спостереження за дитиною, розвивати її розумові здібності, вчити думати, тренувати думку. Протягом трьох років Валентин виконував лише індивідуальні завдання. Важливо, що психологічна комісія давала поради щодо позакласного читання та індивідуального навчання хлопця [6, 457, 459].

Загалом у Павлиській школі протягом багаторічної праці під керівництвом Василя Олександровича склалася система роботи з дітьми із зниженою здатністю до навчання. Які ж особливі заходи потрібні для їхнього навчання

і виховання? Насамперед це «тонкий, делікатний *індивідуальний підхід*»; запобігання появи в учнів байдужого ставлення до навчання; забезпечення навчання і виховання в масовій загальноосвітній школі; добір видів посильної розумової праці та цікавої роботи; вивчення причин зниженої здатності до навчання. «Це діти – не виродливі, а найтендітніші, найніжніші квіти в безмежно різноманітному квітнику людства», – з ніжністю і теплом писав Василь Олександрович [5, 86].

Безперечно, як довів В. О. Сухомлинський, навчання таких дітей має ґрунтуватися на індивідуальному підході: «...якщо вчити їх так само, як учать усіх дітей, вони неминуче залишаться недоуками, знедоленими, нещасними людьми, які все життя переживатимуть гірку думку: я ні на що не здатний» [3, 588]. Василь Олександрович розробив принципи роботи з відстаючими дітьми. На його думку, вчитель на уроці має насамперед розвивати пізнавальні можливості й зміцнювати пам'ять малоздібної дитини; ставити оцінку лише тоді, коли їй удалося досягти успіху; не показувати дитині, що її виділяють у класі; терпеливо досягати поставленої мети, наприклад чекати (можливо, 2–3 уроки) самостійного розв'язання учнем задачі. «Якщо дитина знає радість пізнання, радість успіху, то бажання знати завжди супроводить її працю», – писав педагог [3, 589]. Серед засобів розвитку малоздібних дітей, апробованих у шкільній практиці Павлиської середньої школи, учений виділив такі: *уроки мислення для молодших школярів на природі; розв'язування задач за спеціально укладеним збірником; читання за спеціально розробленою хрестоматією; складання казок; поетична творчість; творча ручна праця.*

Особливу увагу В. О. Сухомлинський приділяв організації *читання*. «Спеціально продумане, завчасно передбачене, організоване читання науково-популярної літератури слабовстигаючими учнями – це одна з найбільших турбот педагога. По суті, це головне в тій справі, яка в практиці шкільного життя називається *індивідуальною роботою* з невстигаючими» [7, 475].

Для дітей зі зниженою здатністю до навчання Василь Олександрович розробив *спеціальний «Задачник для неухважних»*, що складався близько із двохсот задач з народної

педагогіки. Характерною особливістю цього задачника було те, що задачі в ньому викладалися у формі захоплюючих розповідей, більшість з яких не потребували арифметичних дій, а передусім міркування й думання. Працюючи із задачником, учень під керівництвом учителя поступово переходив від захоплюючого читання тексту задачі до її розв'язування. Учений висловив міркування про те, що чим важча дитина, тим більше їй потрібно читати, що вчить її мислити, пробуджує силу розуму [7, 451].

Важливим є також судження В. О. Сухомлинського щодо такого засобу впливу на мислення слабовстигаючих учнів, як *сільськогосподарська праця*. У Павлівській школі до гуртків юних рослинників, селекціонерів, біохіміків, агротехніків залучалися «найважчі учні» [7, 501].

Зрозуміло, що побудоване на індивідуальному підході до кожного учня навчання має безсумнівні переваги та позитивні результати, а саме розвиток розумових здібностей школярів; установлення взаємної доброзичливості на уроці між учителем і учнями; полегшення праці педагога через ефективну й сильну зайнятість і працю усіх школярів. «Уроки, на яких кожен учень пізнає *індивідуальну*, особисту радість успіху, не вимотують, не виснажують учителя: він не знає напруженого очікування неприємності, йому не треба стежити за тими меткими, неспокійними дітьми, які знічев'я час від часу «частують» учителя витівками, – їх енергія спрямовується на таких уроках у потрібне русло», – наголошував Василь Олександрович [7, 439].

Безумовно, ключову роль у процесі роботи з дітьми зі зниженою здатністю до навчання відіграє вчитель. Справжнім відкриттям ученого є ідея про важливість пізнання педагогом особливостей мислення дитини до початку навчання для уникнення у подальшому дратування і непорозуміння із дітьми з уповільненим мисленням. Він радив учителям, який працюватиме з 1 класом, протягом року здійснити 20–30 мандрівок до «джерел думок – в природу», «де діти захоплюються, переживають почуття подиву перед красою і водночас мислять, аналізують» [7, 515].

Водночас В.О. Сухомлинський застерігав учителів від типової помилки: далеко не все

стосовно відстаючих учнів варто виносити на обговорення шкільного колективу. Особливо в тому випадку, «коли він (учень. – Л. Б.) виявляє старанність, але той чи інший навчальний матеріал для нього просто непосильний», учитель повинен відрізнити лінощі та недбалість від нерозуміння і невміння, щоб не зашкодити дитині, не завдати їй болю та образи [7, 625].

Особливу увагу, на переконання вченого, вчитель має приділяти так званим важким дітям. Оскільки «важка дитина – це маленька людина, у якій з різних причин є ненормальності, якісь відхилення в розумовому розвитку», саме тому потрібно шукати особливі методи і прийоми виховання. І в кожного з таких дітей «є щось своє, особливе, індивідуальне, не схоже на інших важких дітей: своя причина, свої особливості, відхилення від норми, свої шляхи виховання» [6, 509]. Важкі учні потребують індивідуальної допомоги на уроках і після них, додаткових пояснень, спеціально підібраних завдань. Учитель, як радив Василь Олександрович, набравшись *терпіння і віри*, має не дорікати, а підтримувати таку дитину, допомагати їй повірити у свої сили.

Завдяки копткій тривалій щоденній учительській праці усі 107 дітей, які колись прийшли до Павлівської школи з великими затримками в розвитку, як повідомляв Василь Олександрович, стали повноцінними, освіченими людьми. «Нещасна, знедолена природою або поганим середовищем маленька людина не повинна знати про те, що вона малоздібна, що в неї – слабкий розум. Виховання такої людини повинно бути в сто раз *ніжнішим, чулішим, дбайливішим*», – писав В.О. Сухомлинський [3, 590]. Він вважав, що робота з такими дітьми «вимагає великого *терпіння і витримки* від учителя» [6, 423]. На нашу думку, всі ці ознаки співзвучні із сучасним розумінням толерантності.

Висновки і перспективи досліджень. Отже, аналіз праць Василя Олександровича Сухомлинського, які з кожним роком набувають нового звучання і не втрачають затребуваності передусім через їх дитиноцентричне й гуманістичне спрямування, показав глибинність і багатогранність осмислення педагогом проблеми наявності учнів із зниженою здатністю до навчання. Педагог довів, що вони потребують особливого ставлення. Безпереч-

но, лише індивідуальний підхід до кожного школяра і глибока повага до його особистості, допоможуть виявити причини цього явища, розробити шляхи його подолання, засоби роботи з метою створення умов для повноцінної діяльності та самореалізації людини. «Гуманна місія школи і педагога», як стверджував учений, саме в тому й полягає, щоб «врятувати цих дітей (із зниженою здатністю до навчання. – Л. Б.), увести їх у світ суспільства, духовного життя, краси цілком повноцінними і щасливими» [5, 86]. Безсумнівно, толерантність має бути основою спілкування вчителя та учня, педагогічної культури школи загалом. Визначені Василем Олександровичем принципи й засоби роботи з дітьми із зниженою здатністю до навчання, де ключову роль відіграє вчитель, але в тісній співпраці із сім'єю, шкільними лікарем і психологом, актуалізуються в умовах розбудови особистісно орієнтованої системи навчання в Україні. Про це йтиметься в наших подальших публікаціях.

L.D. BEREZIVSKA
Kyiv

V. O. SUKHOMLYNSKYI ABOUT SPECIAL ATTITUDE TO THE PUPILS WITH LOW LEARNING ABILITY

The ideas of prominent Ukrainian pedagogue V. O. Sukhomlynskyi regarding individual approach to the pupils with low learning ability in the context of current understanding of tolerance are revealed in the article. The principles and means of work with the children with low learning ability, which were defined by the scientist, are actualized under the conditions of the development of personally-oriented educational system in Ukraine.

Key words: V. O. Sukhomlynskyi, pupils with low learning ability, individual approach, tolerance.

Л.Д. БЕРЕЗОВСКАЯ
г. Киев

В. А. СУХОМЛИНСКИЙ ОБ ОСОБЕННОМ ОТНОШЕНИИ К УЧЕНИКАМ СО СНИЖЕННОЙ СПОСОБНОСТЬЮ К ОБУЧЕНИЮ

В статье раскрыты идеи выдающегося украинского педагога В. А. Сухомлинского по индивидуальному подходу к школьникам с пониженной способностью к обучению в контексте нынешнего понимания толерантности. Определенные ученым принципы и средства работы с детьми с пониженной способностью к обучению актуализируются в условиях развития лично ориентированной системы обучения в Украине.

Ключевые слова: В. А. Сухомлинский, ученики с пониженной способностью к обучению, индивидуальный подход, толерантность.

Список використаних джерел

1. Декларация принципов толерантности [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml; название с экрана.
2. Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / Составление, предисловие, послесловие, комментарии, вступления к частям книги О. В. Сухомлинской. — Х. : Акта-издание, 2008. — 430 с.
3. Сухомлинський В. О. Найвідсталіший у класі... / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : у 5 т. — К. : Рад. шк., 1977. — Т. 5. — С. 584—590.
4. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : у 5 т. — К. : Рад. шк., 1977. — Т. 4. — С. 7—390.
5. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : у 5 т. — К. : Рад. шк., 1976. Т. 1. — С. 55—206.
6. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : у 5 т. — К. : Рад. шк., 1977. — Т. 4. — С. 393—626.
7. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : у 5 т. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 2. — С. 417—654.
8. Сучасний словник іншомовних слів. Близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали: О.І. Скопченко, Т.В. Цимбалюк. — К. : Довіра, 2006. — 789 с.

Стаття надійшла до редколегії 18.08.2014